

մը ապականեալ ձեղունը թողուցած
ըլլալով, նաւաւարին յետին ունեցած
դրամը կը հատուցանէ, որպէս զի ծո-
վուն կենսասիգ շունչը՝ հիւանդ տղուն
այտից վրայ կարենայ շնչել: Գորովա-
բար՝ մէկ ուսէ միւս ուս կը փոփոխէ
զայն. մերթ անոր այտերը իրեններուն
կը մերձեցնէ, մերթ անոր վտիտ մա-
տիկները կը համբուրէ, բայց և այնպէս
տղայն միշտ լալու հետ է: Այլ նաւակը
ցըցին կը մօտենայ, ուսկից ամենը կ'ել-
լեն, բաց 'ի մօրմէն ու տղէն: Նաւաւա-
րը անոր « դուն ալ ելիր » կը կանչէ. բայց
կինը երկչոտաբար « Նորէն անդին դառ-
նալու պէտք ունիմ, կ'ըսէ անոր. միւս
կողմը կը բնակիմ, ու հոս ասոր համար
եկայ (կիսամեռ տղայն նշանացի ցուցը-
նելով) » : Խեղճ կնիկ. չի գիտեր որ ետ
դառնալու համար պէտք է ուրիշ ան-
դամ մըն ալ վճարել, և սակայն և ոչ
գրամ մը ունի: Որչափ և զգուելի է իր
տունը, բռնադատուած է նորէն հոն
դառնալու. բայց ինչպէս դառնայ:

Տեսէք, ահա անցուոր մըն է քովը
կանկ առաւ՝ որ իրեն մօտիկ ընէ: Այն գո-
րովագութ մօրը արցունքներէն սիրտը
շարժած, փափուկ մատուրներովը՝ նա-
ւաւարին կնճռեալ ձեռաց մէջ դրամ մը
կը ձգէ. յետոյ խոնջեալ ու խռովեալ մօրը
ձեռքերը՝ դրամով կը լեցնէ: Այն դրամին
ձայնէն հիւանդ տղայն աչքերը վերցը-
նելով կը ժպտի. մայրն ալ կը ժպտի, վասն
զի տղայն ժպտեցաւ. բայց ապա աչքերը
դոցելով արտասուաց արձակ կու տայ.
վասն զի չի գիտեր ինչ կերպով ազնուա-
սիրտ պարգևատուին շնորհակալ ըլլայ:

Վերջապէս նաւակը եզերքէն մեկնե-
լով դէպ 'ի միւս կողմը կը խոտորի:

Կապտադոյն ալեաց վրայ ոսկեփայլ
արևմուտքը կը շողշողայ, սպիտակ փըր-
փուրը ծիածանին հազարումէկ գոյնե-
րովը ներկելով, մինչդեռ նաւակին խել-
քին վրայ երջանիկ մայրը նստած՝ արև-
մուտին զով սիւգովը կը զբօսնու, տեսնե-
լով ինչպէս այն հեղասահ հովիկը իր
քաղցր շնչովը հիւանդ տղուն այտերը
զգուանօք կը համբուրէ:

Բարոյական և քաղաքական տնտե-
սաշիշն:

(Տես էրես 132)

Իրարանցոյցն ու անոր հետեւանքը:

Երեք եօթնեակ էր որ Միրըպոյի մէջ
Տիւրքէի ժողովական խօսակցութիւն-
ները դադրեր էին. աւանը սարսափած
վիճակի մը մէջ էր:

Ժողովուելու որոշեալ եօթնեակին նախ-
ընթաց շաբաթը յուզմունքն ևս ա-
ռաւել սաստկացեր էր. նաւահանգրս-
տին առջև կանկ առնող նաւակները
իրացընէ ցորեն բեռնաւորուելու հա-
մար եկեր էին. ամբողջ շաբաթուան մէջ
բեռցուեր էին, և հասարակաց ըսածին
համեմատ՝ շաբաթ օրուան կը սպասէին,
որպէս զի վաճառանոց եկածն ալ առ-
նուն ու բեռերնին ամբողջացնեն: Կ'ը-
սուէր թէ զանազան վաճառականաց
շտեմարանները պարպուեր էին այս նա-
ւակները լեցընելով. ինչուան յանուանէ
կը յիշուէին ցորենի գնոյն աճմանը սպա-
սողները, որպէս զի մեծագոյն շահ մ'ը-
րած ըլլան. և անշուշտ էր որ առաջիկայ
տօնավաճառին օրը՝ ցորենոյն գինը ալ
աւելի պիտի աճէր: Մասնաւորապէս
այնպիսի անձինքներ կը յիշուէին՝ ո-
րոնց անուանքը յիրաւի կամ յանիրաւի՝
ատելի եղած էին. և ասոնք թշնամու-
թեան նիւթ եղած ըլլալով իրենց նկատ-
մամբ պատմուած ամենայն կարծիքնե-
րը ստոյգ կը համարուէին:

Ասոնց համար կ'ըսուէր նաև թէ շատ
ատենէ 'ի վեր բոլոր ցորենը մենավա-
ճառութեամբ գրաւած էին, և վաճա-
ռանոց հանել չտալով կը սուղցընէին
գինը, և գեղերը քալելով երկրատեսարց
ցորենատանց մէջ ունեցած ցորենը
գնած էին, ու ըստ իրենց հաշուին ա-
նոնց մէջ կը պահէին: Այսու կը կար-
կեցընէին նաև առարկողները՝ թէ ոչ ոք
գիտէր ընդարձակ շտեմարանաց ըլլալը՝
ուր ամեն գաւառներէ ժողովուած ցո-
րենները դիզուած ըլլան: « Բաւական

ցորեն կայ, կ'ըսէին. միայն թէ ինչուան այն ատեն պահուած էին. հիմա որ գինը անկարծելի կերպով սուղացած էր՝ կ'եռւար, բայց նաւակներու մէջ բեռցընելու համար որ տարուին: Ոգւով չափ պէտք է դէմ կենալ ցորենոյն դուրս ելլելուն՝ ով որ անօթութենէ մեռնիլ չուզեր:»

Դիւրին էր կանխատեսելը թէ այս կերպ մտածութիւններէն ինչ պիտի ծագէր. ընելիքնին ամենքն իրենք իրենցմէ հասկըցեր էին:

Շաբաթ օրը առաւօտանց կանուխ բազմութիւն գեղացւոց չըջակայ գեղերէն՝ նաև փարսախներով հեռու եզողներէն՝ քաղաք կը թափէին. ամբոխին մեծ մասը աղքատ գործաւորներ կամ հազիւ չափաւոր ապրուստին ունեցողներ էին. և նորօրինակ բան մ'էր ամենուն՝ մարդկանց և կանանց ու տղայոց ձեռքը մէյմէկ պարապ պարկըլլալը. մանաւանդ թէ ոմանք հետերնին էլ մ'ալ ունէին պարապ զամբիւղով. ասոնց աւանդուն դիտմունքն ալ յայտնի էր թէ քաղքէն բան մ'առնել էր: Առանց շատ խօսելու կ'աճապարէին ու կը փութային: Ամենքը առանց միտքերնին մէկ-մէկու յայտնելու՝ մի և նոյն մտածութեան հետ էին ու մի և նոյն նպատակին կը դիմէին: Իրենց ծանօթիցն հիւղերուն ու տուներուն առջևէն անցած ժամանակնին՝ Չէք գար՝ կ'ըսէին. ու այս խօսքս բաւական կ'ըլլար հասարակաց ծանօթ մտածութիւն մը անոնց ալ յիշեցնելու:

Ամբոխը քաղաք հասածին պէս վաճառանոց կ'երթայ. հրապարակը վաճառման ժամանակէն շատ առաջ լեցուն էր: Բազմութիւնը խիտ առ խիտ դիզուած անհամբերութեամբ կը մըռմուռար. և ոչ այնչափ որոշակի խօսքով որչափ աւելի խուլ մըռնչմամբ ու խառնակ ձայներով սրտին կիրքը կը յայտնէր. ոչ ոք աւելի բան մ'ընելու կը համարձակէր, և ոչ իսկ իրեն գաղտնի մտածութիւնը կը յայտնէր, սպասելով որ յանդուգն մէկը ձայն բարձրացընէ ու հասարակաց կամքն իմացընէ. ամենքն

իրիւ նշան այս բանիս կը սպասէին. ամենայն դէպէս կը զգար թէ ապօրինաւոր գործոյ մը ձեռք զարնելու վրայ էին. այս բանս ըսելու և աւելի ևս առաջին քայլն ընելու կը քաշուէին. բազմութեան աղմուկ հանած ժամանակը կը յուսային սիրտ ընել:

Վաճառման սկըսելովն ամբոխին ընելիքն ալ պիտի որոշուէր. բայց ինչպէս շատ անգամ կը հանդիպի՝ հասարակաց կարծածէն շատ ուրիշ կերպ դարձաւ բանը: Ցորենի քանի մը սայլեր կանուխ կէկ հրապարակ հասեր էին, նոյն իսկ ամբոխին լեցուելէն առաջ: Առջինն հասնելուն պէս՝ հոն գտնուողներն՝ որ դեռ շատ բազմութիւն չէին, տեղ տուին որ կառքն առաջ անցնի. ոստիկանութեան երկու գործավարք բաւական եղան այն ատեն որ անկարգութիւն մը չի հանդիպի: Բազմութեան հետզհետէ խռնուելովը երկրորդ սայլը շատ դժուարաւ կըրցաւ ուզած տեղն հասնիլ. երրորդը՝ ալ աւելի դժուարաւ, վասն զի ամենքը կը ջանային որ իրենք մօտ ըլլան կառքին:

Չորրորդ սայլին կառավարը՝ հրապարակին մէջ դիզուած ամբոխը տեսնելով՝ հրապարակ չմտած փողոցին մէջ կանկ առաւ, տարտամած ինչ ընելիքը չէր գիտեր. և իսկոյն մերձաւոր վտանգն իմանալով ձիուն սանձը բռնեց որ սայլը ետ դարձընէ: Մօտ եղողները այն աւարին ձեռքերնէն փախչիլ տեսնելուն պէս՝ « Ո՛հ, ցորենդ սուղ սուղ ծախելէն ալ կը վախնաս այսօր. վաճառանոց երթանք, վաճառանոց. » պոռագին ամեն կողմանէ, և հինգ կամ վեց կորովի երիտասարդներ մէյմէկ բռնցի տալով մէկդի հրեցին կառավարը, ու ձիուն տէրը ըլլալով զլխարկնին շարժելով կառքը հրապարակը տարին: Սայլին այսպէս իբրեւ յաղթանակով հասնիլը ակնկալեալ նշանն եղաւ. ամբոխը կեցցէ՝ կանչելով ու սաստիկ նեղութեամբ տեղ տուաւ որ ձիերն անցնին: Ա՛լ անկէ ետքը՝ խառնաշփոթ պոռալ կանչելն առ հասարակ եղաւ:

Երկու ուրիշ սայլ ալ բերին, որոնց

կառավարները հանդիպածն իմանալով ուզեր էին ճամբանին փոխել. բայց հանդիսականք անթիւ բազմութեամբ մէկմէկու սիրտ կու տային և հրապարակէն լսուած աղաղակը կը քաջալերէր զիրենք: Այն սայլերն ալ յափըշտակուեցան ու վաճառանոց տարուեցան. աւոնք վերջիններն եղան: Սայլ բերողներէն ուրիշները ժամանակին իմանալով կրցան կանկ առնուլ, և եղածները լսածնուն պէս սայլերնին մերձաւոր գտուած առաջին տուններուն մէջ ապահովցուցին:

Ամբոխն անհամբերութեամբ նոր կառքերու զալստեանը կը սպասէր: Բաւական ժամանակ սպասելէն ետքը տեսնելով որ եկող կառք չկայ, և յուսով խաբուած ըլլալուն վրայ կատղած՝ յայտնապէս զայրանալ սկսան: Հրապարակին մէջ յարատե մոնչիւն ու շառաչ կը լսուէր. բիւրաւոր անձինք միանգամայն կը պուային, ամենքն ալ տարբեր տարբեր խորհուրդներ կու տային. վերջապէս աղմկայոյզ ձայներու միջէն մէկուն խորհուրդն ընդունելի եղաւ, որ էր զին մ'որոշել վաճառանոց եկած բովանդակ ցորենին համար. բայց առանց ակնածելու ու թողլու որ ըստ իրաւանց որոնց որ կ'իյնար անոնք որոշեն այս բանս, որոշեցին այն զինն ինչ որ ունէր ցորենը հնձոց ժամանակ, ցորենոյն պակասելովը սուղնալէն առաջ: Սահմանեցին նաև որ իւրաքանչիւր ոք որոշեալ չափով մը պէտք է ցորեն առնու:

Հասարակաց գործավարներն ստիպուեցան վաճառելու և կշռելու. բայց աւելի յափշտակութիւն էր ըրածնին քան թէ վաճառումն: Վախերնէն ամենքը որ չըլլայ թէ մասերնին կորսնցընեն՝ զիրար կը հրմըշտըկէին ու գետին կը տապըլտըկէին. իրաւացի էր վախերնին. վասն զի քիչ մը ցորեն ձեռք բերել կրցողները հրապարակին ու մասիկ փողոցներուն մէջ զիրար հրմըշտըկողաց քսաներորդ մասն էին:

Ամբոխն ակնկալութեամբ խաբուելուն վրայ զայրազնեալ՝ չէր գիտեր ինչ կամ որ բանի վրայ թափէ կատաղու-

թիւնը. մէյմ' ալ յանկարծ այս դառնացեալ խառնիճաղանջին միջէն « Նաւակները, նաւակները » պուաց մէկը. կարծես թէ վառօդի վրայ ցատկոյզ կայծ մ'եղաւ այս. բիւրաւոր ձայներ կրկնեցին մի և նոյն ժամանակ. « Նաւակները, նաւակները »: Այս ձայնին վրայ ամբոխը կը ճեղքուի. ամեն կողմանէ շտապաւ կը վազեն շուտով նաւահանգիստ հասնելու, և աւարին մասնակից ըլլալու:

Հոս տեսարանը կը փոխուի. վաճառանոցին մէջ կերպ մը որոշեալ կարգով վաճառումն եղեր էր. այն ալ ըստ ինքեան աւարառութիւն էր, այլ կանոնաւորեալ աւարառութիւն: Ընդհակառակն նաւահանգստին մէջ ալ ժողովրդեան վրայ ամենեւին ակնածութիւն օրինաւոր կարգաց նկատմամբ չէր երևար. ամենայն ինչ ոտքի տակ առնուած էր. եղածն աւարառութեան սոսկալի ու քստմնելի տեսակն էր, կռուով ու բռնութեամբ հանդերձ: Վազելով տաքցած երբ նաւահանգիստ կը հասնին, աւարներն տեսնելով ալ աւելի կը բռնկին. նաւակներու վրայ եղողներն և ոչ իսկ դէմ կենալ կը փորձեն: Ի՞նչ կրնային ընել քանի մ'առանձին անձինք՝ վրանին թափուած հեղեղին դէմ: Կը փախչին ու բեռքները յարձըկողներուն կը թողուն: Էտ մնացողներուն ոմանց բերնէն՝ վախնալնուն որ չըլլայ թէ իրենց բան չմնայ, արդարութիւն պահանջելու ձայներ կը լսուին, և կ'ուզեն որ վաճառանոցին պէս ծախուի հոն ալ ցորենը: Ընդունայն ջանք. խնդիրքնին այն խառնափնդորութեան մէջ կ'ընկղմի:

Սակայն ալ չգիտցուիր թէ ինչ կ'ուզէ այս անսանձելի բազմութիւնը. այն սովորութիւնն որ ունէին սեպհականութենէ ակնածելու՝ բոլորովին անհետ եղաւ. ալ հիմա ամենեւին արգելք մը չըկայ առջնին: Զիրար կը մղեն, գետին կը թաւալին. ամենքը կը ջանան իրենք առաջին նաւակներուն մէջ մտնելու, և մոլեգին կը յարձըկին ցորենին վրայ. աչք բանալ գոցելու մէջ հարիւրաւոր պարկեր կը բացուին և զրեթէ իսկոյն

կը լեցուին . անոնց տեղ հարիւրաւոր ուրիշ պարկեր կը յաջորդեն և այսպէս հետզհետէ : Բազմութեան տեղատուի՞ր ու մակընթացութիւն մ'է , ոմանք կը փութան հասնելու , այլք բռններնին վրանին՝ աճապարանօք փախչիլ կը ջանան : Նաւակներուն տախտակէ կամուրջները շատ նեղ ըլլալով ու չիկարենալով միանգամայն եկողներուն ու դարձողներուն ծառայել , յուսահատական կը ռիւններու թէատրոն կ'ըլլան : Ձիրար կը հրմըշտըկեն , կը կոխկըռտեն . ձեռքէ ձեռք պարկերը կը յափշտակեն , որոնք կը բացուին կամ կը պատռին՝ տանիլ կամ հոն բռնել ուզողներուն ջանքէն . միջերնին եղած ցորենը կը թափի . հոն այն երկրին մէջ՝ ուր ցորենի նուազութիւն կայ , աղքատին ու հարուստին պարէնը առուակի նման ջուրերուն մէջ կը թափթըփի . և որ աւելի զարհուրելի է , այս շփոթութեանց մէջ երկու կանայք ջուրը կ'իյնան , և ամբոխն աւարաւորութեան զբաղած՝ անոնց իյնալուն ամենաին փոյթ չընեն . ամեն մարդ իր բանին հետ ըլլալով՝ ոչ ոք անոնց օգնութեան կը հասնի : Այսպէս մարդկային կիրքերն երբ ամենայն կապ կը խզեն՝ մարդկութեան ամենաբնական զգացմունքներն ալ կը խղդեն :

Սակայն դեռ այս ամենը սոսկալի ու վայրագ տեսարաններու նախերգանքն էին :

Այնչափ բազմաթիւ բազուկներու ան ընդհատ գործունէութեամբն նաւակներուն կողոպուտը շուտ մը լմնցաւ . բայց իրենց կէս բռնաւորեալ ցորենը չէր կրնար բաւել այն ամբոխին՝ որ աւարին յաջորդութեամբն և ևս կ'աճէր . վասն զի ոմանց վաճառանոցէն առած առաջին պարկերը տեսնելով այլք՝ որոնք առ երկիւղի կամ ակնածութեան առաւօտանց ետ կեցեր էին , սիրտ առին . և եթէ նաև այնչափ ցորենէն ամենուն բաժինն ելած ըլլար , բաւական չէր այնպիսի խուռն ամբոխի համար , որ սովու վախով այնչափ երկար ժամանակէ՝ ի վեր լռելեայն կիրքեր սնուցեր էր սրտին մէջ . ևս առաւել հիմա որ ա-

մենայն գաղանութեամբ այս կիրքերը պոռթկացեր էին՝ երբ յաղթութեամբ կը հարբենային ու ալ աւելի կը կատղէին : Խառնաղանջը դեռ այնչափ առաջ չէր գացած՝ որ ըրած զեղծմանցը վրայ ամըչնայ :

ՌԱՐԷ

կը շարունակուի :

ԸՆԾԱՅ ՏԱԼՈՒ ԱՐՀԵՍՏԸ

Մէկ ընծայ մը իրաւցընէ ընտիր քսուելու համար , ընդունողին կողմանէ պէտք չէ ուրիշ մահացուցմունք պատճառէ , բաց անկէ որ հաւասարը ընելու անկարութենէն առաջ կու գայ : Այս ընծայն պէտք է օգտակար , գեղեցիկ , արժէք ունեցող ու հազուագիւտ բան մը ըլլայ : Սակայն ընդհանրապէս բարի ճաշակը կը պահանջէ որ ընծայն շատմեծարժէքի բան մը չըլլայ : Սակայն հազուագիւտ ըլլալը գլխաւոր յարգն է , վասն զի ճոխութենէն վեր է և նուիրին աւելի յարգ մը կու տայ : — Եթէ հարուստ ես , լաւ է , ընդհանրապէս , որ ըրած ընծայդ ճոխ ըլլայ , որ է ըսել հարստութեանդ համապատասխանէ . վասն զի ասոր հակառակը ըլլալով՝ հարստութիւնը բարեկամութենէ ու վեհանձնութենէ վեր դասած կ'ըլլաս . որ մեծ վրիպակ է : — Հաւասարից մէջ պէտք չէ անանկ ընծայ ընել՝ որ ճոխութեանց հաւասարութենէ վեր ըլլայ . վասն զի ասանկ չընելով՝ աւելի մահացուցմունք պատճառելու վտանգ կ'ըլլայ քան թէ հաճոյք , գոնէ կարճամիտ մարդոց . և վեհանձնութիւն ալ չէ այս կերպ մարդիկներէն գերազանցել ու զենալ : Սակայն ճոխ մարդ մը կրնայ անանկ արժէքի ընծայ մը ընել՝ որ կարելի չըլլայ իրեն փոխարինել . բաւական է որ ընդունողը իրմէն նուազ վեհանձն ու խելացի չըլլայ , ու վտանգ չըլլայ դարձեալ այն բանը իրեն նախատինք սեպելու : Ուրիշ կողմանէ աղքատ մարդ մը որ վեհանձն սիրտ ունի , և կը զգայ որ ըրածը վեհանձնութենէ է ,